

22.80 mts

L'EDIFICI VISIGÒTIC DELS CASALS DEL MAS DE SABATER, MORELLA, ELS PORTS (CASTELLÓ)

José Manuel de Antonio Otal, Ramiro Pérez Milián
Noverint Coop. V, Morella

Introducció

La situació i l'entorn físic

Els Casals de Mas de Sabater es troba a la comarca dels Ports, extrem NO de Castelló, lloc de trobada amb les províncies de Tarragona i Terol. El medi físic de la comarca es defineix com de mitja muntanya (900-1000 m s.n.m.), i el seu paisatge mesomediterrani és abrupte i escàs de sòl agrícola, encara que excel·lent per a la ramaderia extensiva.

L'assentament controla el sector occidental de la Vega del Moll, corredor de la formació Morella (abans coneguda com «terres roges de Morella»), just on aquesta formació té la màxima amplària i potència, a més d'una orientació est-oest. Com exposa l'investigador de la comarca Miquel Guardiola: «És evident que es tracta d'un

territori molt apte per a la vida agrícola i ramadera, almenys el més apte a la comarca dels Ports, i una bona prova n'és que dels dènou nuclis de població, quinze estan a menys de 1,5 km de la formació Morella. En l'època medieval, la partida del Moll produïa gran part de la collita de cereal de Morella. I també en el baix Imperi romà, quan les *villae* proliferaven, les trobem concentrades a la Vega del Moll». De la mateixa manera, concentra la majoria de les masies de la comarca que han sobreviscut a la despoblació actual.

El marc dels treballs

La sol·licitud per part de l'empresa Vega del Moll S.A., a finals dels anys noranta, de l'explotació de la pedrera de la Parreta (Morella), va comportar un seguit de mesures preventives, correctores i compensatòries, respecte a la preservació del patrimoni cultural. Tots els treballs arqueològics duts a terme des de llavors han sigut finançats per l'empresa concessionària de la dita explotació.

◀ Ortofoto de la planta completa de l'edifici dels Casals del Mas de Sabater.

Els primers estudis es van desenvolupar entre l'any 1999 i 2000, i van consistir en una sèrie de prospeccions arqueològiques dirigides per l'arqueòloga Pilar Ulloa Chamorro, amb la participació en els treballs de camp de Miquel Guardiola Fígols, qui, en aquells moments, va cridar l'atenció sobre el lloc on ara sabem que es troba el singular edifici dels Casals.

Els resultats de les prospeccions van permetre documentar un important nombre de jaciments i gravats rupestres a l'aire lliure, a partir dels quals es van delimitar les zones d'explotació de la pedrera.

Des d'aquest moment, i seguint els requeriments i informes vinculants de la Direcció General de Patrimoni, es realitzen prospeccions intenses de determinades àrees, els resultats dels quals permeten crear mapes de localització de jaciments, zones amb risc arqueològic i zones amb elements d'alt interès patrimonial com els gravats rupestres.

Amb tota aquesta informació es pregueren distintes mesures correctores i/o preventives, com delimitar l'àrea d'explotació en determinades zones, excavar sondejos arqueològics per a comprovar si les restes localitzades en superfície es corresponien amb jaciments arqueològics i avaluar la seua entitat.

El descobriment del jaciment dels Casals del Mas de Sabater s'enquadra dins del projecte d'ampliació de la pedrera, la qual cosa va comportar una sèrie de treballs previs (prospeccions arqueològiques i sondejos) per a delimitar l'àrea d'explotació i el propi jaciment. Una vegada definits els dits àmbits, es resol que l'empresa es farà càrrec de l'excavació del jaciment de forma paral·lela a les fases d'explotació.

Entre els anys 2014 i 2017 s'han realitzat diverses campanyes d'excavació, alguns dels resultats de les quals se sintetitzen més avant.

Els antecedents historiogràfics i arqueològics sobre la tardoantiguitat a la comarca dels Ports

Cal assenyalar l'escassetat d'informació disponible per fonts historiogràfiques per a aquest període, tant en l'àmbit local com comarcal. Aquestes queden reduïdes a vagues referències repetides en les obres d'historiadors locals, com Francisco Oliet (1861), Segura Barreda (1868) o Ortí Miralles (1958), entre altres, que es refereixen a una suposada destrucció de les defenses de Morella per part del rei Vítiza, sense esmentar fonts.

D'altra banda, Ferran Arasa arreplega les troballes descontextualitzades de tres objectes de bronze situables en la tardoantiguitat de la comarca. Una placa de cinturó lliriforme procedent de Cinctorres (possiblement relacionada amb una necròpolis a uns 4,5 km dels Casals); una altra de similar de Bel (Rossell, municipi situat a uns 26 km), i un osculatori presumptament trobat a Portell de Morella (localitat distant uns 12 km).

Molt més eloqüent és la localització i excavació de dos conjunts funeraris al terme de Morella, dins de l'àmbit rural, ubicats en punts marginals de dues àrees productives agrícoles (formació d'argiles roges de Morella):

El Mas de la Perera: situat a 8,5 km dels Casals; treballs dirigits per Francesc-Xavier Duarte Martínez i Francisco José Hernández García. La datació per ¹⁴C va donar 660-790 d. C. (2Sigma).

El Mas de Macià Querol situat a 150 m del nostre edifici, treballs dirigits per Ramiro Pérez Milián i Elisa García Prósper. La datació per ¹⁴C va donar 410-600 dC. (2Sigma).

L'edifici

La descripció i el projecte constructiu

L'edifici exhumat en el jaciment arqueològic dels Casals del Mas de Sabater presenta uns trets que permeten enquadrar-lo clarament en l'arquitectura de representació d'època tardoantiga.

En primer lloc, es va construir seguint un disseny i projecte minuciosament establits, i d'una complexitat considerable. Morfològicament, la planta està constituïda per tres naus longitudinals i una quarta de transversal que tanca l'edifici en la capçalera. L'eix de la nau central marca una simetria perfecta, amb una orientació SE-NO i una longitud total de 22,80 m. L'amplària oscil·la entre 18,90 m i 13 m (segons trams). El gros dels murs oscil·la entre 0,65 m i 0,70 m.

La façana principal (SE) i la posterior van ser rectes, mentre que les laterals estan reculades regularment, que donen als flancs una fisonomia fortificada. Cal destacar la ubicació de sengles absidioles, cadascuna en una façana lateral, que trenca el ritme de les reculades, encara que estan perfectament repartides respecte a l'eix de simetria.

Disposa d'un únic accés per la façana principal, situada a la nau central, que deixa pas a un atri de 16 m². Des d'aquest s'accedeix al saló central a través d'una obertura acarada amb l'anterior. Aquesta gran estança té unes dimensions de 17,50 m x 4,80 m, i en el centre exacte de la seua capçalera es conserva una base pètria clavada al sòl.

Detall de les obertures que comuniquen els diversos àmbits de les naus laterals a la zona on es troben els alçats màxims conservats.

Abans de recórrer mitja sala, s'hi troben cadascuna de les obertures que donen accés a les naus laterals, únics accessos que aquestes tenen. Disposen de quatre àmbits i una absidiola cadascuna. Els quatre àmbits es comuniquen d'un a l'altre a través d'obertures alineades, que formen quasi un corredor que segueix el sentit longitudinal de l'edifici. Des dels dos àmbits més pròxims a la capçalera, s'accedeix a les absidioles (en gir de 90°) i a la nau transversal que tanca l'edifici, la qual consisteix en un gran espai unitari de 14,15 x 3,15 m.

A més del caràcter representatiu que confereix a l'edifici l'estricta planificació espacial que es lliga en la seua planta i distribució, amb clares semblances amb el palau episcopal de Barcino (grup episcopal de la 2.ª meitat del segle VI), és també molt significatiu l'ús del *pes drusianus*, de 0,332 m, com a unitat de mesura. Devem aquesta dada

al Dr. Lorenzo Arias Páramo (Universitat d'Oviedo), qui, molt amablement, per mediació del Dr. Ricardo González Villaescusa, s'ha brindat a realitzar una primera anàlisi del patró metrològic de l'edifici.

Un altre exemple d'edifici de representació, aquesta vegada amb origen en el segle v, és el *castellum* de la muntanya de Sant Julià de Ramis (Girona). Els edificis emirals de Morería (Mèrida) responen també a aquest prototip edificatiu, amb una cronologia que es deu acostar al segle ix.

Les pautes i els materials utilitzats

Les pautes d'execució de l'obra reafirmen la idea d'un projecte edilici de caràcter oficial i de representació del poder. Es va plantejar un fonament corregut en tota la planta de l'edifici, amb la anivellació prèvia del terreny de vessant suau. Així mateix, es van utilitzar robustos carreus als muntants i reforços de cantons, que contrasten amb la maçoneria irregular adherida amb argamassa de fang de la resta de murs. L'absència de morters o formigons de calç i d'elements arquitectònics ornamentals no deu restar monumentalitat ni efectivitat representativa al conjunt. D'altra banda, el fet que usaven hàbilment materials constructius de l'entorn immediat (pedra arenosa, argiles i àrids diversos) introdueix una interessant variable en l'anàlisi arquitectònica: el factor autòcton combinat amb un poder *extern* que interactua en el procés constructiu.

Basant-se en aquests elements conservats, no hi ha dubte que l'edifici es va poder alçar una o dues plantes sobre els fonaments i basaments estudiats, quelcom especialment segur en la nau central, que podia descarre-

gar enormes forces en les laterals, que devien actuar com a potents contraforts.

Les qüestions arqueològiques i la interpretació

L'entorn arqueològic immediat

L'edifici singular dels Casals forma part d'un jaciment arqueològic molt més ampli (potser ocupa un mínim de sis hectàrees), encara bastant desconegut i escassament conservat, que ocupa terrenys de tres masies actuals, les terres de les quals conflueixen en aquest punt.

Al Mas de Sabater es troba l'edifici dels Casals i les restes de fases posteriors. El veí Mas de Macià Querol alberga una necròpolis a què ens hem referit més amunt, i que ens ha servit per fixar l'inici de la Fase I (fundacional), que, per estar en procés d'excavació a l'edifici, no és possible caracteritzar encara. Provisionalment, se situa en les últimes dues dècades del segle vi (datació radiocarbònica inhumació de la necròpolis). Entre la necròpolis i l'edifici hi ha una zona bastant arrasada, encara que amb suficients restes com per pensar en una continuïtat espacial de l'assentament.

Finalment, al Mas de Pereu, sobre un turó que domina tot el conjunt, es troba el tossal de Pereu, amb un complex fortificat que està per estudiar i que es postula, al costat de la necròpolis de Macià Querol, com futur objecte d'investigació.

Les fases d'ocupació i l'ús de l'edifici

La construcció i primera ocupació de l'edifici són fets que encara no s'han pogut datar amb precisió. No hi ha

indicis d'assentaments anteriors respecte a la nova fundació. Es tracta, doncs, d'un edifici de nova planta, d'una instal·lació *ex novo* en un territori que suposem habitat, encara que sense una presència efectiva, o sense una visibilitat tan pròxima del poder com la que s'implanta a partir de la dita fundació. Com s'esmenta més amunt, la necròpolis de Macià Querol ja estava en ús abans d'arrancar el segle VII i, encara que amb cautela, utilitzarem provisionalment la dita referència.

A l'abandó de l'edifici per part de l'elit que ho va fundar li segueix, sense pausa, la Fase II, que suposa una verdadera reconversió de l'edifici. Diversos fets caracteritzen aquest moment: reorganització de l'espai intern, excavació de sitges en el subsòl interior, repavimentació i ubicació de llars sobre aquests sòls. Aquesta fase s'ha pogut datar en el trànsit del segle VII al VIII (més probablement en la primera dècada del segle VIII), gràcies a la troballa d'un trient del rei Vítiza, encunyat a *Caesaraugusta*. Aquesta fase s'inscriu en els últims moments del regne visigot, amb un poder debilitat, en un escenari de lluites internes i pèrdua progressiva del control efectiu del territori.

Si ja durant la Fase II es constata la degradació d'algunes parts de l'edifici, la Fase III pareix que es duga a terme al mateix temps que es consumeix el col·lapse generalitzat de la seua estructura. S'ha detectat un ús residual

Moneda localitzada a la capçalera de la nau central, sobre la capa de pavimentació de la Fase II de l'edifici.

sobre els primers paquets d'enderrocs, amb les sitges i part de l'edifici ja amortitzats, centrat en reduïts àmbits de les antigues estances. Aquests fets confirmen l'abandó de l'edifici i només es poden donar en un ambient d'ocupació esporàdica. Els materials ceràmics d'aquesta fase indiquen un horitzó encara visigot, cronològicament endinsat en el segle VIII.

Després d'un abandó persistent, es tornaran a instal·lar noves edificacions, consistents en infraestructures ramaderes, ja en ple període andalusí. Les ruïnes de l'edifici visigot serviran de base a aquests corrals i recintes associats, com també de pedrera, com indiquen les fosses de recerca detectades als seus afonaments.